

Kitap Değerlendirmesi

Haremde Valide Sultan Mektupları (17. – 18. – 19. yüzyıl) **Nesrin Güllüdağ**

İstanbul: Hiperyayın, 2019

Enes ASIL*

Üç kıta üzerinde oldukça geniş bir coğrafyada 600 yıl hüküm süren, bünyesinde hem etnik hem de dinî olarak birçok milleti barındıran, zengin ve köklü bir kültürel mirasa sahip olan Osmanlı İmparatorluğu tarihin tanık olduğu en büyük imparatorluklardan birisidir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğundan aldığı bu mirasla zengin bir arşive sahiptir.

Arşivler; bir milletin benliği, hatıratı, geçmişinden bugününe ve yarınuna ışık tutan bellekleri olmanın yanı sıra sahip oldukları dönemin diplomatik, siyasî, sosyal, kültürel ve tarihî kaynaklarıdır.

Yazılı kağıda saygı gösterilmesi sebebiyle Türk-İslam geleneğinde devlet işlemlerine ait yazılı evrakların tamamı, müsveddeleri dahil olmak üzere muhafaza altına alınmıştır.

Bu çalışmada Iğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Nesrin Güllüdağ tarafından hazırlanan *Haremde Valide Sultan Mektupları (17. – 18. – 19. yüzyıl)* isimli eserin tanıtımı yapılacaktır. İlk baskısı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, enes.asil.4646@gmail.com ORCID: 0000-0003-0457-7133

Bu makale iThenticate sistemi tarafından taranmıştır.

Makale Gönderim Tarihi: 3 Eylül 2021

İstanbul’da Hiperyayın tarafından 2019’da yapılan bu eserde, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivinde yer alan Kösem Sultan’a ait 10, Gülnuş Sultan’a ait 14, Mihrişah Sultan’a ait 22, Nakşidil Sultan’a ait 2, Şefkiefsar Sultan’a ait 16 ve hangi Valide Sultan’a ait olduğu bilinmeyen (anonim olan) 8 mektup olmak üzere toplamda 72 mektup üzerinde çalışılmıştır. Söz konusu mektuplar transkripsiyonlu metin ve tıpkıbasımlarıyla birlikte eserde yer almıştır.

Eser “Ön Söz” bölümünden sonra sırasıyla “Harem”, “Valide Sultan”, “Mektup”, “Valide Sultanların Hayatları”, “Mektup Metinleri”, “Dizin”, “Kaynakça” ve “Orijinal Metinler” bölümlerinden oluşmaktadır.

Harem bölümünde (Güllüdağ, 2019: 13-24) harem kelimesinin kökeninden, Arapçadaki ve Türkçe Sözlükteki anlamından bahsedildikten sonra harem müessesesi kısaca tanıtılmıştır. Bu bölümde yer alan bilgilere göre harem; aslı Akadca olan ve “örtmek, gizlemek, başkalarından esirgemek; ayırmak” gibi anlamlara gelen haramu(m) kelimesinden gelmektedir. Osmanlı sultanlarının ikametgâhı, devletin yönetim ve eğitim merkezi olan Topkapı Sarayının içerisinde yer alan harem, Türkçe Sözlük’te, “Saray ve konaklarda kadınlara ayrılan bölüm, selamlık karşıtı, bu bölümde oturan kadınların hepsi, karı, eş.” anlamlarına gelmektedir (Türkçe Sözlük, 2005: 848). Ev, konak ve saraylarda genellikle iç avluya bakacak şekilde tasarlanan harem, Osmanlı sarayında kuruluşundan itibaren mevcut olsa da teşkilâtlandırılması Fâtih Sultan Mehmed zamanında gerçekleşmiş mekânlardır.

Harem bölümünde üzerinde durulan bir diğer konu Osmanlı’da Harem’e alınan cariyelere verilen ad verme törenidir. Hareme alınan cariyelere verilen isimler onların fiziksel özellikleri, özellikleri ya da karakterleri ile uyumlu olan isimlerdir. Verilen bu isimler arasında Peygamber Efendimiz’in annesinin, kızlarının ve eşlerinin isimlerine de sıkça rastlanmaktadır.

Eserde ele alınan mektuplarda geçen sultanların isimleri arasında Arapça, Farsça, Türkçe kökenli basit isimlerin yanı sıra Arapça+Türkçe, Farsça+Türkçe, Farsça+Arapça ve Arapça+Farsça

şeklinde kurulmuş olan birleşik isimler de mevcuttur. Bu isimlerden birkaç tane örnek verecek olursak:

- Dilâşup “gönlü karıştıran, gönlü çalan güzel” (Far.)
Ayşe “rahat ve huzur içerisinde yaşayan” (Ar.)
Kösem “kılavuz, yol gösteren” (T.)
Nurbanu “ışık saçan, aydınlık yüzlü, nur yüzlü kadın» (Ar. + T.)
Gülçiçek “gül ve çiçek gibi güzel yüzlü” (Far. + T.)
Gülcemal “gül gibi güzel yüzlü” (Far. + Ar.)
Nakşidil “gönül resmi, gönül süsü (Ar. + Far.)

Valide Sultan bölümünde (Güllüdağ, 2019: 25-32) valide sultanlık makamı, valide sultanların saltanatın devamı konusundaki rolleri, valide alayı, valide sultanların hayır işleri ve hem Osmanlı’da hem de çalışmada geçen valide sultanların validelik süreleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu bölümde yer alan bilgileri özetleyecek olursak: Valide sultan, tahta çıkan padişahın sağ olan annesine verilen bir unvandır; ancak Osmanlı padişahlarının hepsinin annesi bu unvanı -oğulları tahta geçmeden vefat ettikleri için- alamamıştır. 36 Osmanlı padişahından sadece 23 tanesinin annesi bu unvanı kullanmıştır.

Valide alayı, tahta çıkan şehzadenin annesinin bir merasimle eski saraydan Topkapı Sarayına taşınmasıdır. Topkapı Sarayına taşınan valide oğlunun saltanat sürecinde harem en yetkilisi ve itibarlısı olur. Bu yetki ve itibar oğlunun saltanat süresince devam eder, valide sultan oğlu iktidardan ayrılırken valide sultan unvanını terk etmek zorunda kalırdı.

Hayır işlerine büyük önem veren valide sultanlar cami, mescit, han, hamam, kışla, çeşme, medrese, mektep gibi dinî ve ilmî işlere imza atmanın yanında bayram ve kandil gibi özel günlerde fakir fukaraya para yardımında bulunma, askerlere hediye dağıtma gibi önemli roller de üstlenmişlerdir.

Osmanlı tarihine bakıldığında en uzun süre valide sultan unvanını kullanan isim Turhan Sultan’dır. 34 yıl 10 ay 28 gün valide sultan unvanını kullanan Turhan Sultan’ı sırasıyla Rahîme Peresyû Valide Sultan (28 yıl), Kösem Mâhpeker Valide Sultan (24 yıl 10

ay 28 gün), Rabîa Emetullah Gülnûş Valide Sultan (20 yıl 8 ay 28 gün) takip etmiştir.

Çalışmaya konu alan Valide Sultanlar içerisinde bu unvanı en fazla (16 yıl 4 ay 29 gün) kullanan IV. Murad'ın annesi Kösem Sultan'dır. V. Murad'ın annesi olan Şevkiefsar Sultan 3 ay 1 gün Valide Sultan unvanını kullanabilmiştir.

Mektup bölümünde (Güllüdağ, 2019: 33-56) mektubun tanımından, kökeninden, Arapların mektup yerine kullandıkları kelimelerden, mektubun iletişimsel görevinden, edebî bir tür olarak mektubun geçmişinden, mektup yazılırken uyulması gereken kuralardan, konularına göre mektuplardan, özel mektupların yedi temel unsurundan, mektup yazılacak kâğıdın türünden ve sayfa düzeninden, yazılan mektupların dil, üslup ve imlasından, valide sultanların mektuplarında muhatap olarak aldığı kişilerden, mektup metninin sonunda yer alan ve bir nevi vedalaşma sözcüğü olan intihâdan bahsedilmiştir. İntihâ, Arapça «nehha» fiilinden türemiş olup «bir şeyin sona ermesi» anlamına gelmektedir. Çalışmaya konu olan mektupların sonunda «bâkî duŖâ, bâkî duŖâdır, bâkî Cenâb-ı Haqq'a emânet olasız" gibi intihâ örnekleri mevcuttur.

Bu konuların dışında mektupla ilgili bazı kavramlar hakkında da kısa açıklamalar yapılmıştır. Bu kavramları şöyle sıralayabiliriz:

Topraklama: Bu konuda Hz. Peygamber'in hadisi vardır. Hadiste Hz. Peygamber mektup yazan kişinin mektubuna ismiyle başlamasını ve yazdığı mektubu topraklamasını istemiştir. Bu hadisi muhataba tevazu ile hitap etme şeklinde mecazî olarak yorumlayanlar olduğu gibi yazıdaki fazla mürekkebin toprağa emdirilerek dağılmasının önlenmesi şeklinde yorumlayanlar da vardır. Kurutma kağıdının kullanılmaya başlanılmasına kadar tebeşir tozu kullanıldığı göz önüne alınırsa ikinci yorumun daha doğru olduğu söylenilebilir.

Derkenâr: Kökeni Farsça olan ve "kenara veya alta yazılmış yazı, not" anlamına gelen derkenâr, mektuplarda hiç boşluk kalmayacak şekilde alta, yanlara ve üste yazılan yazılardır.

Çalışmaya konu olan 72 mektuptan 9 tanesinde derkenâr bulunmaktadır.

Hû: Mektup kâğıdının baş-orta yerine yazılan ve “O” anlamına gelen bu kelime Allah’ın en büyük adıdır.

Bedûh: Mektuplarda ihmal edilmeyen bir kavramdır. Mektuplara bazen bedûh şeklinde açıkça yazılırken bazen de bedûh yazılı bir mühür basılır. Kavrama ilişkin bir rivayete göre bedûh, yazışmaları yerine ulaştıran meleklerden birisinin ismidir.

Elkab: Mektupların başlarında yer alan ve Arapça “lâkkabe” kelimesinden türemiş olan bu terim, mektuplarda bir gelenektir. Mektup metninin baş kısmında gönderilen kişinin mertebesine göre birtakım sıfatlar sıralamaktır. Kimin, kime, ne şekilde ve hangi unvanlarla hitap edeceği bellidir. Örneğin oğuldan anneye yazılan bir mektupta elkab «şefkatlü, hakikatlü, sebab-i terbiyye-i vücudum vâlidem hazretleri» şeklindedir.

Valide Sultanların Hayatları bölümünde (Güllüdağ, 2019: 57-66) sırasıyla Kösem Sultan, Gülnuş Sultan, Mihrişah Sultan, Nakşidil Sultan ve Şevkiefsar Sultan’ın hayatları hakkında bilgiler okuyucuya sunulmuştur. Söz konusu isimler hakkında kısa bilgiler vermekte fayda vardır:

Kösem Sultan: Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim’in (Deli İbrahim) annesidir. Hayatının ilk yılları hakkında bilgi yoktur. Ortadoks bir papazın kızı olduğu ileri sürülür. Kaynaklarda Kösem isminin yanı sıra Mahpeyker ismiyle de yer alır. Mahpeyker ismini saray geleneklerine göre pürüzsüz, güzel bir cildi bulunmasından dolayı almış olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Orta boylu, narin yapılı, ay yüzlü, güzel konuşan, akıllı, itaatkar, zeki birisidir. Vâlide-i muazzama, koca vâlide, vâlide-i atıka, vâlide-i kebîre gibi isimlerle de anılan Kösem Sultan; hâpishanelerde borçtan tutuklu olanları kurtarır, fakir ve yetiştirdiği kızları evlendirir, hac mevsiminde yol boyunca hacılara soğuk sular dağıttırdı.

Gülnuş Sultan: II. Mustafa Han ile III. Ahmed'in validesi olan Gülnuş Sultan, kaynaklarda Rabia Gülnuş, Emetullah Gülnuş şeklinde de geçmektedir. Girit'te dünyaya gelen Gülnuş Sultan, eşi IV. Mehmed'e olan bağlılığıyla bilinmektedir.

Mihrişah Sultan: III. Selim'in annesidir. Gürcü asıllıdır. 1744-45 yıllarında Kafkasya'da doğduğu tahmin edilir. Müslümanların annesi anlamına gelen "Ümmü'l Mü'ominîn" ve dünyadaki bütün insanların annesi anlamına gelen "Ümmü'l Dünya" sıfatlarıyla anılır. Eyüp'te türbesi bulunmaktadır.

Nakşidil Sultan: II. Mahmud Han'ın annesidir. Hayatıyla ilgili efsaneler mevcuttur. Kafkas kökenli olması muhtemeldir. 1817'de verem hastalığından dolayı Beşiktaş Sahilsarayında vefat etmiştir.

Şevkiefsar Sultan: V. Murad'ın annesidir. Sultan Abdülmecid'in eşi. Gürcü asıllıdır. Kara kaşlı, kara gözlü, orta boylu, tombul, kibar, üzerine gidilmediği zaman yumuşak huylu olan birisidir.

Mektup Metinleri bölümünde (Güllüdağ, 2019: 67-114) Osmanlı arşivinde yer alan mektupların çevirisi yapılırken -mektupların dil ve üslup özelliklerini korumak ve bozmamak amacıyla- yazım yanlışları da olsa metne sadık kalınmıştır. Mektup metinleri ait oldukları valide sultana göre;

- A: Kösem Valide Sultan Mektupları,
- B: Gülnuş Valide Sultan Mektupları,
- C: Mihrişah Valide Sultan Mektupları,
- D: Nakşidil Valide Sultan Mektupları,
- E: Şevkiefsar Valide Sultan Mektupları,
- F: Hangi Valide Sultana Ait Olduğu Bilinmeyen mektuplar şeklinde gruplandırılmıştır.

Yer bilgisi ve belge tarihi bilgileri mektup metinlerinden önce belirtilmiştir. Metinlerde satır numarası da parantez içerisinde gösterilmiştir.

Dizin bölümünde (Güllüdağ, 2019: 115-173) metindeki tüm kelimelerin dizini yapılarak, metinde kullanıldıkları anlamlar, çekim eki ve yapım eki ayırt etmeksizin gramatikal biçimleri gösterilmiştir. Her kelimenin kökeninin, hangi mektupta ve hangi satırda geçtiğinin de gösterildiği bu bölümde kelimelerin bütün sözlüksel anlamlarına yer verilmemiş, sadece metinde sahip oldukları anlamları verilmiştir.

Dizin bölümünden sonra eserin ortaya çıkma sürecinde yararlanılan eserlerin künyelerinin bulunduğu **Kaynakça** kısmı (175-180) yer almaktadır. Kaynakça kısmı çeşitli makale, kitap ve tezlerin yanı sıra web sitelerinin de yer aldığı bölümdür.

Eserin sonunda çevirisi yapılan metinlerin tıpkıbasımları **Orijinal Metinler** (181-256) başlığı adı altında okuyucuya sunulmuştur.

Tanıtımı yapılan *Haremnden Valide Sultan Mektupları (17. – 18. – 19. yüzyıl)* isimli eser, üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin yanı sıra Tarih bölümlerinin de yararlanabileceği bir eserdir. Türk diline, Türk kültürüne, Türklük bilimine faydalı olması dileğiyle...

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

T.: Türkçe

Far.: Farsça

Kaynakça

Güllüdağ, N. (2019). *Haremnden Valide Sultan Mektupları (17.–18.–19. yüzyıl)*. İstanbul: Hiperyayın.